

USCIRF– RECOMMENDED FOR COUNTRIES OF PARTICULAR CONCERN (CPC)

ABŞ-nyň Halkara Din Azatlygy baradaky Komissiyasy (ABŞHDAK, iňlisçe “USCIRF”) ABŞ-nyň daşary ýurtlarda din ýa-da ynanç azatlygy hukuklaryna gözegçilik edýän garaşsyz we iki partiýaly hereket edýän federal hökümet komissiyasydyr. ABŞHDAK 1998-nji ýylda kabul edilen Halkara Din Azatlygy baradaky Kanun (IRFA) esasynda döredilip, din we ynanç azatlygy hukuklaryna gözegçilik etmekde halkara standartlaryna gollanýar we Prezidente, Döwlet Sekretaryna we Kongrese syýasy geňeşdarlyk edýär. ABŞHDAK ABŞ-nyň Döwlet Departamentinden garaşsyz aýrybaşa we özbaşdak gulluk hökmünde hereket edýär. 2021-njy ýyla degişli Ýylyk hasabatda ýylyň dowamynda komissiyanyň wekilleri we professional işgärler tarapyndan öz ýerinde düzgün bozmalary resminamalar bilen berkitmek we ABŞ hökümetine garaşsyz syýasy maslahatlary bermek boýunça edilen işler jemlenýär. 2021-njy ýylyň Ýylyk hasabaty 2020-nji ýylyň ýanwar aýyndan 2020-nji ýylyň dekabry arasyndaky döwri öz içine alýar, muňa garamazdan käbir halatlarda bu wagt çäginde ön ýa-da soň bolup geçen möhüm wakalar hem bellenip geçilýär. ABŞHDAK barada giňişleýin maglumat almak üçin edaranyň [su ýerden](#) internet saýtyna girmek ýa-da 202-523-3240 telefon belgisine jaň etmek arkaly ABŞHDAK gönüden-göni ýüz tutuň.

ESASY NETIJELER:

Türkmenistan 2020-njy ýylyň dowamynda dini azatlygyň ýagdaýy boýunça hiç hili ösüş görkezmän, dünýäde iň pes orunlary eýeleýän döwletleriň hatarynda bolmagynda galýar. Döwletiň alyp barýan gysysy we çäklendirij syýasaty ýurtda dini ybadatlaryň berjaý edilşini “[tasdanam ýok edip](#)”, hökümet edaralary diňe musulman dini wekilleri wezipä belleýär, dini hereketleri yzarlanylýar we munuň üçin öz düzgünlerini girizýär, gabat gelmeýän islendik hereketi tussag etmek, jebir çekdirip urmak we administratiw kemsitmeler arkaly jezalandyryar.

Türkmenistan çakdanaşa ýapyk jemgyýet bolup, [metbugat](#) azatlygy boýunça [gözgyny görkezijilere](#) eýe bolan gara deşige meňzedilýär. Köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň onsuzam döwletiň penjesinde berk gysylýandygyna garamazdan, Prezident Gurbanguly Berdimuhamedow žurnalistlere ýurduň ýeten sepgitlerini ýeterlik derejede ýetirilmeyändigini [nägilelik bildirip](#), döwlet ýolbaşçylaryna wezipeden boşatjakdygyny aýtdy. Bu şertler ýurtda dini azatlyk boýunça hukuklaryň bozulma hadysalarynyň hakykatda näderejä ýetendigini ýazga almakda kynçylyk döredýär, olaryň hasabatlarda berlen görkezijilerden ep-esli ýokarydygy bolsa ikuşsyz. Muňa garamazdan, elýeterli maglumatlar gözgyny ýagdaýyň subutnamasydyr.

Häkimiýet ähli garaşsyz dini hereketlere şübheli garamak bilen, dine eýerijileri ýurduň çäginde we daşary ýurtlarda gözegçilik astynda saklamak üçin uly döwlet gözegçilik aparatyny ýöredýär. Türkmenistanyň hereket edýän kanunçylygy dini toparlaryň ähli içgin kriterilerini görkezmek arkaly hasaba alynmagyny talap edýär, hasaba alnan dini toparlaryň işine berk gözegçilik edýär, hasaba alynmadyk toparlary gadagan edip, olary jezalandyryar. Şu ýylyň dowamynda häkimiýet edaralary birnäçe protestant duşuşyklaryna [reýd gurandygy](#) we gatnaşyjylaryň barmak yzlaryny alandygy, olary bikanun dini ygmanyşyga gatnaşandygy barada düşündiriş ýazmaga mejbur edendikleri, olaryň çagalaryndan jyda düşürmek we işden çykarmak çäresi bilen

gorkuzylandygy barada habarlar gelip gowuşdy. Hökümet ynançlary sebäpli harby gullukdan ýüz öwürýändikleri üçin Ýegowanyň şaýatlaryna gönükdirilen [yzarlamalary](#) has-da güýçlendirip, 2020-njy ýylda azyndan baş agzany azatlykdan mahrum etdi, olaryň sanyny 11-e ýetirdi. Olaryň arasynda ynançlary sebäpli harby gullukdan ýüz öwren Ýegowanyň şaýatlary bolan Wepa Matýakubow we Kamiljan Ergaşow hem bar, olar degişlilikde ýanwar we fewral aýlarynda ynançlary sebäpli harby gullukdan ýüz öwrendigi sebäpli iki ýyl azatlykdan mahrum etmek barada [höküm](#) çykaryldy. Awgust aýynda bolsa iki doganlar Sanjarbek we Eldor Saburow birinji gezek jenaýat jogapkärçiligine çekilip, jeza çekenden soň azatlyga çykandygyna garamazdan, ýene şol jenaýatdan [ikinji gezek](#) aýyplanyp, iki ýyl möhlet bilen azatlykdan mahrum edilipdir. Sentýabr aýynda, Ýegowanyň [yene bir](#) şaýady Myrat Orazgeldiyew “harby gullukdan ýüz öwürýändigini” azatlykdan mahrum edilipdir. Dini ynançlary sebäpli harby gullukdan boýun gaçyryjylar [Seydi zähmet lagerinde](#) saklanýar, ol ýerde tussaglaryň hyryn-dykylygy, gözgyny howa şertleri we keselçilik, fiziki kemsitmeler, şeýle-de ölümleriň ýokary derejesi kada bolup galypdyr.

Dini jenaýatçylyk etmişleri üçin aýyplanan adamlaryň kazyýet işleri ýapyk görmüşde geçirilip, kazyýetiň olar üçin kabul eden çözümleri gizlin bolmagynda galýar. İş kesilen raýatlar köplenç döwletiň tussaghanalarynda ýitirilýär, olaryň daşky dünýä bilen aragatnaşygy doly kesilýär. Ygtyýarly gulluklaryň dini hereketler sebäpli tussag edileneriň howply hasaplanýanlaryny ýurduň paýtagty Aşgabat şäheriniň 50 kilometr demirgazygynda ýerleşýän ady belli [Owadandepi türmesinde](#) saklanýandygy çaklanýar. Owadandepi türmesi ýokary derejeli syýasy dissidentleri we halk duşmanlaryny saklamak üçin niýetlenip gurlandyr, olar adaty ýowuz gynama we açlyk şertlerinde ölüýärler.

ABŞ-NYŇ HÖKÜMETINE MASLAHATLAR

- Türkmenistany Halkara Din Azatlygy baradaky Kanunda kesgittlenen (HDAK, iňlisçe “IRFA”) dini azatlyklary ulgamlayyn, zygiderli we gödek bozýandygy üçin gaýtadan AADÝ bellemek, şeýle bellemäniň netijesinde häkimiýeti başgaça kanun taýdan talap edilýän hereketlerden boşadýan karary ýatyrnak, HDAK-nyň 405(5) bölüminiň 22-nji bendine laýyklykda Türkmenistana howpsuzlyk boýunça berilýän ýardamy çäklendirmek üçin prezident derejesinde iş geçirmek.
- Türkmenistany dini azatlyklary gödek bozýandygy sebäpli jogapkärçilige çekmek maksady bilen, [HDAK-nyň 405\(5\) bölüminiň 22-nji bendine](#) laýyklykda Türkmenistana howpsuzlyk boýunça berilýän ýardamy çäklendirmek üçin prezident derejesinde iş geçirmek;
- Din azatlyk bilen baglanyşykly şeýle gödek düzgünbozmalar üçin jogapkärçilik çekýän Türkmenistan hökümetiniň edaralaryna we ýolbaşçylaryna gönükdirilen sanksiyalary güýje girizmek, dini azatlyk boýunça düzgünbozmalara salgyylanmak arkaly şol şahslaryň emläkleriniň alynmagyny we Amerikanyň Birleşen Ştatlaryna girişini adam hukuklary bilen işleşýän maliýe we wiza berýän gulluklar tarapyndan gadagan edilmegini üpjün etmek; we
- Türkmenistanyň hökümetini harby gullugyň deregine raýat görnüşli alternatiwalary üpjün etmäge, ynançlary sebäpli harby gullukdan ýüz dönderenleriň azatlyga çykarmaga we günälerini geçmäge çagyrmak.

ABŞHDAK-YŇ ESASY RESURLARY WE IŞLARI

- *Sana girizilen täzeleme:* [Ýegowanyň Şaýatlarynyň Bütün Dünýäde Yzarlanmagy](#)
- *Sana girizilen täzeleme:* [Türkmenistanyň Düzediş Lagerlerindäki Tussaglar](#)
- *Publisistik makala:* [Türkmenistanyň Milli Howpsuzlyk Ýardamyny Ýatvyryň](#) (“Eurasianet” žurnaly)

Meseläniň taryhy

Türkmenistan öz keşbini altyn heýkellerde goýýan, metbugatda öwgüler bilen ýüzlenilmegini, ilatyň öz isleglerine boýun egmegini talap edýän şahsyýet kultuny amala aşyran Prezident Berdimuhamedowyň 2007-nji ýyldan bäri ýolbaşçylygynda dolandyrylýan awtoritar döwlet bolup durýar. 2016-njy ýylda kabul edilen konstitusiýa bilen prezidentligiň ýaş çägi aradan aýryldy, Berdimuhamedow 2017-nji ýylda geçirilen saýlawynda 97 % ses bilen “gaýtadan saýlandy”. Maglumat çeşmeleri hökümet edaralary ykdysady çökgünçilik sebäpli [köpçülikleýin tolgunyşyklardan](#) ätiýaç edýändigini, köpçülikleýin ýerlerde, şol sanda kiçi kärhanalarda ýüzi tanaýan kameralaryň gurnalmagyny we “akylly şäher” tehnologiýalaryny gurnamagy öz içine alýan “inti-terrorçylyk meýilnamasyny” dessine amala aşyryandygyny habar berýär. Hökümet adatyça [öz tankytçylaryny aýyplamak](#) üçin terrorizmi ulanýar, olary daşary ýurtdan getirip bilmedik halatlarynda maşgala agzalaryna we dost-ýarlaryna ünsi gönükdirýärler.

Ýurduň ilatynyň 89 göterimini sünni musulmanlar düzýär, ikinji iň uly topar bolsa ilatyň bolsa 9 %-ini ybarat edýän prawoslaw hristianlardyr. 2016-njy ýylda güýje giren Dini azatlyk barada Kanun Türkmenistanyň azatlygy berýän dünýewi döwletdigini nygtaýan hem bolsa, ol dini toparlaryň ähli içgin kriterilerini görkezmek arkaly hasaba alynmagyny, ähli daşary ýurt maliýe goldawlary barada hökümetiň habarly edilmegini talap edýär, şeýle hem hususy ýaşayyş jaýlarynda ybadat etmek gadagan edýär we dini wekillere diňe köpçülik ýerlerde lybas geýmäge

rugsat berýär. Dini guramalar bilen işleşmek we dini maglumatly gollanmalaryň we neşirleriň bilermen seljermesi boýunça topar (DGBI we DMGNBS) ähli dini hereketlere, şol sanda hem-de dini guramalaryň hasaba alnyşyna, dini wekilleriň wezipä bellemegine, ybadathanalaryň gurluşygyna, dini edebiyatlaryň ýurduň çäginde getirilmegine we çapa goýberilmegine gözegçilik edýär. Hasaba alyş prosesi dini guramalary esaslandyryjy agzalar, şol sanda atlary, salgylary we doglan seneleri barada giňişleýin maglumat bermeklerini talap edýär. Hasaba alnan jemgyýetler her üç ýyldan gaýtadan hasaba alynmaga degişli bolup, dini işjeňlikler türmede we harby gullukda gadagan edilendir.

Hökümetiň Dini Gözegçilik Astynda Saklamagy

Hasaba alyş üçin berk düzgünlerden daşgary, musulmanlar hem 2020-nji ýylda yörite derňewlere sezewar edilmäge dowam edýär. Hökümet yslam musulman dini hadymalary wezipä bellemäge, wagyzlaryň we dogma-dilegleriň mazmunyny kesgitlemegini dowam etdirýär. Wagyzlara [Prezident üçin hutbalar girizilip](#), olarda jemagatyň sag-salamat ýaşayşynyň gözbaşyny Berdimuhamedowyň parasatly syýasatından alyp gaýdyandygy ýatladylar. Häkimiýet Türkmenistanda koronawirusyň barlygyny inkär etse-de, iýul aýyndan bäri ähli metjitler “[keseliň önüni alyş](#)” çäreleri sebäpli ýapyldy, şonda-da bu çäklendirme Prezidentiň noýabr aýynda täze metjide ak pata bermegine we soňra tutumly toý sadakasyny geçirmegine täsir etmedi.

Prezident Berdimuhamedowyň şahsy kulty döwletiň iş ýüzündäki dini ýaly wezipäni ýerine ýetirýär. 2020-nji ýylda Prezident özüniň milli ynançlar we medeniýeti dogry beýan eden “*Türkmeniň Döwletlilik Ýörelgesi*” atly 53-nji kitabyny çapdan çykaryp, bu eser döwlet köpçülikleýin habar beriş serişdelerinde ýaşlara ruhy-ahlak taýdan terbiýe bermekdäki ähmiýeti [bellenip geçildi.](#)”

Berdimuhamedowyň fewral we noýabr aýlarynda ägirt uly metjitleri [ak pata berip açmagy](#), şeýle-de milli gymmatlyklary we medeniýeti aýawly gorap saklamagyň ähmiýeti barada çykyşlary bilen köpçülikde özüni dindar adam hökmünde görünmäge çalyşýar. Döwletiň köpçülikleýin habar beriş serişdeleri oňa Mekke şäherinde haja gidip gelendigi üçin gaýta-gaýtadan [hajy](#) adyny ulanyp, onuň 63 ýaşyny Muhammet pygamberiň aradan çykan ýaşyna deňäp habarlary goýberýär. Muňa garamazdan, döwlet mehanizmasy raýatlaryň we döwlet gullukçylarynyň aç-açan dindarlygyna geçirimsizlik edýär; fewral aýynda Lebap welaýatynyň döwlet edaralarynyň işgärlerine anna güni okalýan Juma namazlaryna gatnaşmak, işde namaz okamak [gadagan edildi](#), döwlet edaralarynda işleýän raýatlara metjide giren ýagdaýynda işden kowuljaklyklary duýdurlydy.

Ýegowanyň Şaýatlary

Iş ýüzünde gadagan edilmedik hem bolsa, Ýegowanyň Şaýatlarynyň hasaba alynmagyna entek hem mümkinçilik berilmedi, şonuň üçin olar kanuny taýdan hereket edip bilmeýärler. Häkimiýet Şaýatlaryň birnäçesini ynançlary sebäpli harby gullukdan ýüz öwürýändikleri sebäpli tussag edip, azatlykdan mahrum etdiler, häzirki wagtda harby gullugyň deregine raýat alternatiwasy ýok. 2016-njy ýylda güýje giren Konstitusiyanyň 58-njy maddasynda ýurdy goramagyň her bir raýatyň “mukaddes borjy” diýlip beýan edilýär. 2018-nji ýyldan döwletiň hukuk gorajy gulluklary ynançlary sebäpli harby gullukdan boýun gaçyryan raýatlara garşy çäreleriň gerimini güýçlendirdi, Türkmenistanda azyndan 25 sany Ýegowanyň Şaýatlary Jenaýat Kodeksiniň 219-njy maddasynyň 1-nji bendi esasynda “harby gulluga çagyryşdan boşadylmagy üçin kanuny esaslary bolmadyk ýagdaýynda şeýle gullukdan boýun gaçyrandyklary” üçin tussag edildi. Olaryň 14-si 1 ýyl tussaglykdan soň azatlyga çykarylandygyna garamazdan, 11 sanysy häzirki wagtda hem [tussaglykda saklanýar](#). Prezident Berdimuhamedow sentýabr aýynda 800-den gowrak iş kesilenleriň [günäsini geçdi](#), şonda-da olaryň arasynda ýekeje Ýegowanyň şaýady ýok. Şu ýylyň oktyabr aýynda Türkmenistanyň Adam Hukuklary Başlangyjy Türkmenistanyň adam hukuklary boýunça Ombudsmenine [açyk hat](#) ýazdy, onda dini ynançlary üçin harby gullukdan boýun gaçyryan Ýegowanyň Şaýatlaryna gönükdirilen yzarlamalaryň bes edilmegini haýş ediliýär.

ABŞ-NYŇ SYÝASATY

Amerikanyň Birleşen Ştatlary Türkmenistanyň hökümeti bilen bilim we medeniýet ulgamlarynda hyzmatdaşlyk bilen bir hatarda serhet we sebit howpsuzlygy pudaklarynda hyzmatdaşlyk edýär. Türkmenistan Amerikanyň Birleşen Ştatlary bilen ýokary derejede

söwda edýän döwlet statusyny eýeleýär, Owganystan bilen serhet howpsuzlygyny berkitmek boýunça ABŞ-nyň gönüden-göni goldawyndan peýdalanýar. Amerikanyň Birleşen Ştatlarynyň hökümeti Türkmenistanda adam hukuklary meselesiniň gözgyňy ýagdaýyndan habardardygyna garamazdan, bu döwlet bilen alyp barýan syýasatynda Owganystan urşy bilen dahylly howpsuzlyk meselelerini ileri tutýar. Degişli ýylyň oktyabr aýynda, ABŞ-nyň Döwlet sekretarynyň syýasy meseleler boýunça orunbasary Dewid Heýl türkmenistanly we owganystanly kärdeşleri bilen wirtual [üçtaraplaýyn duşuşygy](#) geçirip, sebit howpsuzlygy, ykdysady ösüş we özgeriş üçin hyzmatdaşlygy pugtalandyrmagyň meselelerini ara alyp maslahatlaşdylar. ABŞ-nyň Departamenti HDAK esasynda 2014-nji ýyldan bäri Türkmenistany AADÝ diýip belläp gelyär, ol 2020-nji ýylyň 2-nji dekabrynda hem bu statusy [gaýtadan belledi](#), emma “ABŞ-nyň esasy milli bähbitleri boýunça talap edilýän” kararlara we sanksiyalara garşy hereket edip, ony ýatymak barada karary kabul edýär. Şeýle karar Türkmenistanyň AADÝ diýlip bellemegi bilen bagly döräp biljek oňaýsyz netijeleri aradan aýyryr, bu bolsa ýurduň geçirimsiz syýasatyny dowam etdirmegine itergi berip, režimiň howpsuzlyk sebäpli dine uýmak erkinligini çäklendirmelidigi barada öňe sürýän ýörelgeleriniň goldanylyandygyny görkezýär.

